

Gümüşhane’de Tek Nefli Kiliseler

Churches With One Nave in Gümüşhane

Haldun ÖZKAN

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Sanat Tarihi Bölümü
hozkan@atauni.edu.tr

ÖZET

Tek nefli, küçük ölçülere sahip, bu Hıristiyan ibadet yapıları, şapel olarak da isimlendirilmişlerdir. Erken Hıristiyanlık döneminden itibaren hem dua yeri hem de mezar olarak kullanılan bu tür yapılar, bağımsız olarak inşa edilebildikleri gibi kilise yapılarının içerisine veya yanına yerleştirilen örneklerine de rastlanmaktadır. Çalışmamızda Gümüşhane’de tek nefli otuzüç yapı incelenmiştir. Bağımsız olarak düzenlenen, bu yapılar genellikle XIX. yüzyılın sonlarında Osmanlı İmparatorluğu himayesinde yaşayan Rumlar tarafından yapılmıştır. Şapellerin üzeri tonozla kapatılmıştır. İçlerindeki fresko tekniğinde yapılmış resimleri kalan izlerinden anlaşılmaktadır. Tamamen taş malzemeden inşa edilmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Gümüşhane, şapel, fresko, Erken Hıristiyanlık dönemi

ABSTRACT

Such small Christian prayer places with one nave are also called chapels. They were used both as prayer places and graves from Early Christianity period onwards. They were sometimes built as separate constructions; however, it is possible to encounter their samples inside or by churches. This study is intended to examine 33 one nave chapels in Gümüşhane. Mostly separate buildings, these architectural structures were generally built by the Greek who lived under the rule of the Ottoman Empire. The chapels are covered with vaults. There are remains of frescos inside them. They are all made up of stone material.

Keywords: Gümüşhane, chapel, fresco, Early Christianity period

İpek Yolu üzerinde kurulan Gümüşhane ili, Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu bağlantılı yol ağları içerisinde önemli bir güzergâhta kurulmuştur. Bu güzergâhta bulunmasından dolayı her çağda stratejik önemini korumuştur¹. Gümüşhane ve çevresi, M.S. VII. yüzyılda Bizans-Sâsâni çarpışmalarına sahne olmuş, daha sonra 634-644 yılları arasında Araplar bölgeyi ele geçirmişlerdir. Arap-Bizans egemenlik mücadelesi M.S. VII. yüzyıl boyunca sürmüştür². Emevi, Abbasi ve Bizanslılar arasında birkaç defa el değiştiren bölge³, IX. yüzyıla kadar Rum kilisesinin kontrolünde kalmış⁴, 1204 yılında da Trabzon Pontus Rum İmparatorluğunun idaresine girmiştir⁵. Gümüşhane’nin özellikle Osmanlı döneminde maden yataklarından dolayı önemi daha da artmıştır. Osmanlı idaresi altında Gümüşhane önceleri Erzurum, daha sonra Trabzon Beylerbeyliklerinin sınırlan içerisinde kalmıştır. Fâtih Sultan Mehmed, bölgede

gümüş madeni ile uğraşan halkı vergiden muaf tutarak onları madenleri işletmeye teşvik etmiş ve böylece bölgedeki madenci nüfusunda artış meydana gelmiştir. Kanuni Sultan Süleyman döneminde şehrin yerindeki ilk değişiklik gerçekleşmiş ve Gümüşhane'de yapılaşma emri vermiştir. Tanzimat döneminde 1867 yılındaki düzenleme ile Osmanlı idari teşkilatında eyalet sisteminden büyük vilayet sistemine geçilince, Gümüşhane Trabzon vilayeti içinde bir Sancak Merkezi haline gelmiştir⁶. 1870 tarihli Trabzon Vilayeti Salnâmesine göre şehrin 2357'dir⁷. Bölgede Türk-İslam nüfusu ile birlikte yaşayan Rumlarda⁸ özellikle Torul ve çevresinde yapılaşma faaliyetleri içerisinde varlıklarını göstermişlerdir.

1-Altınpınar Güneşli Mahallesi Şapeli

Altınpınar Güneşli Mahallesi'nde bulunmaktadır (Resim 1). Güneşli Mahallesi'ndeki Gorgodos Kilisesi'nin şapeli olarak yapılmıştır. Üzerinde kitabe bulunmayan yapının bölgedeki diğer kiliselerle olan üslup özelliklerinden dolayı XIX. yüzyıla tarihlendirilmesi uygundur.

Gorgodos Kilisesi'nin hemen yanında 3.27 m. x 2.53 m. ölçülerinde tek nefli bir şapel olarak düzenlenmiştir (Çizim 1)⁹. Giriş ve apsis kısmı yıkılmıştır. İçerisinde herhangi bir süsleme yoktur. Şapelin kapı, kemerler ve köşe taşları düzgün kesme taş malzemedden yapılmış, beden duvarları ise moloz taştan örülmüştür.

2-Cebeli Köyü Karaca Mahallesi Şapeli

Cebeli Köyü Torul'un 20 km. doğusundadır (Resim 2). Üzerinde kitabe bulunmayan yapının bölgedeki diğer kiliselerle olan üslup özelliklerinden dolayı XIX. yüzyıla tarihlendirilmesi uygundur. Cebeli Köyü Karaca Mahallesi Şapeli, 7.72 m. x 4.40 m. ölçülerinde tek nefli olarak düzenlenmiştir (Çizim 2). Yapının batıdan açılan yuvarlak kemerli bir girişi bulunmaktadır. Apsisi bölgedeki diğer şapellerden farklı olarak dıştan beş köşeli olarak yapılmıştır ve bu uygulaması ile tek örnektir¹⁰. Üst örtüsü ve beden duvarlarının bir kısmı yıkılmıştır. Kalan izlerinden şapelin üzerinin beşik tonozla kapatılmış olduğu anlaşılmaktadır. Şapelin içerisindeki freskoların büyük bir kısmı sağlam olarak günümüze ulaşmıştır Beyaz zemin üzerine kırmızı kök boya ile Thetokhos Meryem, kucığında Çocuk İsa'yı tutarken resmedilmiş ve bu kompozisyon büyük ölçüde anlaşılabilir durumdadır. Ayrıca melek figürleri, aziz tasvirleri, mahşer sahnesi de freskolar arasında işlenmiş olup, yer yer Grekçe Alfabesine ait harfler de seçilebilmektedir. Şapelin kapı, kemerler ve köşe taşları düzgün kesme taş malzemedden yapılmış, beden duvarları ise moloz taştan örülmüştür.

3-Cebeli Köyü Karaca Mahallesi (Masura) Şapeli

Cebeli Köyü'nün Karaca Mahallesi'ndedir (Resim 3). Üzerinde kitabe bulunmayan yapının bölgedeki diğer kiliselerle olan üslup özelliklerinden dolayı XIX. yüzyıla tarihlendirilmesi uygundur.

Şapel, 7.20 m. x 4.80 m. ölçülerinde tek nefli olarak düzenlenmiş ve sağlam olarak günümüze ulaşmıştır (Çizim 3). Şapelin girişi kilisenin güney cephesinin batı köşesinden açılmış, kesme taştan yapılmış, düz lentolu ve yuvarlak kemerli olarak düzenlenmiştir. Şapelin üzeri beşik tonozla kapatılmıştır. Tek apsisli olup, apsis içten ve dıştan yarım yuvarlak, dışa taşkın şekilde yapılmış, içerisi de sıvanmıştır. Kilisenin içerisinde yer yer fresko izleri görülebilmektedir. Meryem ve azizlerin figürleri soluklaşmasına rağmen izlenebilmektedir. Şapelin kapı, kemerler ve köşe taşları düzgün kesme taştan, beden duvarları ise moloz taştan örülmüştür. Şapelin çevresinde bir maşatlık olduğu, çevresinde bulduğumuz birkaç mezar taşından anlaşılmaktadır.

4-Cebeli Köyü Loria Şapeli

Cebeli Köyü içerisinde (Resim 4). Üzerinde kitabe bulunmayan yapının bölgedeki diğer kiliselerle olan üslup özelliklerinden dolayı XIX. yüzyıla tarihlendirilmesi uygundur. Bölgedeki en sağlam şapellerden biridir. Önce cami olarak kullanılmış, günümüzde ise mektep olarak kullanılmaktadır. Şapel, 5.95 m. x 9.70 m. ölçülerinde tek nefli olarak düzenlenmiş ve gayet sağlam olarak günümüze ulaşmıştır (Çizim 4). Şapelin girişi kilisenin batı cephesinin ortasında açılmış, kesme taştan, düz lentolu ve yuvarlak kemerli olarak düzenlenmiştir. Üzeri içten beşik tonozla dıştan sal taşlarla kaplanmıştır. Beşik tonozu destekleyen iki takviye kemeri kullanılmıştır. Tek apsisli olup, apsis içten ve dıştan yarım yuvarlak, dışa taşkın şekilde yapılmış içerisi de sıvanmıştır. Apsis içerisinde bir mazgal pencere, iki de niş açılmıştır. Şapelin kapı, kemerler ve köşe taşları düzgün kesme taş malzemedden, beden duvarları ise moloz taştan örülmüştür.

5-Demirkapı Hıdırellez Mahallesi Şapeli

Torul'un Demirkapı Köyü'nün Hıdırellez Mahallesi'ndedir (Resim 5). Üzerinde kitabe bulunmayan yapının bölgedeki diğer kiliselerle olan üslup özelliklerinden dolayı XIX. yüzyıla tarihlendirilmesi uygundur.

Büyük ölçüde yıkılmış olarak günümüze ulaşan şapel, 6.30 m. x 3.80 m. ölçülerinde tek nefli olarak düzenlenmiş olup, bölgedeki en küçük şapellerden biridir (Çizim 5). Şapelin girişi kilisenin batı cephesinin ortasında açılmış, kesme taştan, düz lentolu ve yuvarlak kemerli olarak düzenlenmiştir. Örtünün doğu tarafı yıkılmış batı tarafı yarısına kadar sağlamdır, kalan izlerden üzerinin beşik tonozla kapatılmış olduğu anlaşılmaktadır. Üst örtüsü ile birlikte, apsisin de büyük bir kısmı yıkılmıştır. Tek apsisli olup, apsis içten ve dıştan yarım yuvarlak, dışa taşkın şekilde yapılmıştır. Şapelin giriş, kemer ve köşe taşlarında düzgün kesme taş diğer yerlerde moloz taş kullanılmıştır.

6-Demirkapı Hıdırellez Mahallesi Kilisesi

Demirkapı Köyü'nün Hıdırellez Mahallesi'ndedir (Resim 6). Üzerinde kitabe bulunmayan yapının bölgedeki diğer kiliselerle olan üslup özelliklerinden dolayı XIX. yüzyıla tarihlendirilmesi uygundur.

Eğimli bir arazi üzerine kurulan kilise, 5.30 m. x 11.00 m. ölçülerinde tek nefli bir kilisedir(Çizim 6). Kilisenin önünde bölgedeki diğer kiliselerde görülmeyen kesme taştan yapılmış bir giriş düzenlemesi vardır. Kilise düz lentolu, yuvarlak kemerli, kesme taş malzemedan yapılan bir girişe sahiptir. Üst kısmı yıkılmış olan bu bölümün üzeri çan kulesi olarak düşünülmüş olabilir, ancak üst kesimi yıkık olduğu için kesin bir ifade kullanmak zordur. Yuvarlak kemerle batı ve güney yöne açılan kiborionun kuzey tarafı eğimden dolayı kapalıdır. Kilisenin üzeri beşik tonozla kapatılmıştır. Kilisenin doğusunda dışa taşıntı yapan içten ve dıştan yarım yuvarlak şekilde düzenlenmiş bir apsisi bulunmaktadır. Apsisin ortasında bir mazgal pencere açılmıştır. İçerisinde sıva ve süsleme yoktur. Yapının beden duvarlarında yer yer üzerinde haç motifi işlenmiş taş parçaları tespit edilmiştir. Kemerler, giriş, taşıyıcılar ve köşelerde kesme taş diğer yerlerde moloz taş kullanılmıştır.

7-Demirkapı Kayadibi Şapeli

Demirkapı Köyü'nün Kayadibi Mahallesi'ndedir (Resim 7). Üzerinde kitabe bulunmayan yapının bölgedeki diğer kiliselerle olan üslup özelliklerinden dolayı XIX. yüzyıla tarihlendirilmesi uygundur.

Şapel, 7.60 m. x 5.10 m. ölçülerinde tek nefli olarak düzenlenmiştir (Çizim 7). Şapelin girişi güney cephesinin batı köşesinden açılmış, kesme taştan yapılmış, düz lentolu ve yuvarlak kemerli olarak düzenlenmiştir. Kalan izlerden üzerinin beşik tonozla kapatılmış olduğu anlaşılmaktadır. Tek apsisli olup, apsis içten ve dıştan yarım yuvarlak ve dışa taşkın şekilde yapılmıştır. İçerisi sıvanmış ve sıva kalıntıları üzerinde kısmen fresko izleri takip edilebilmektedir. Şapelin kapı, kemerler ve köşe taşları düzgün kesme taş malzemedan, beden duvarları ise moloz taştan örülmüştür.

8-Demirkapı Kayadibi Kilisesi

Demirkapı Köyü'nün Kayadibi Mahallesi'ndedir (Resim 8). Üzerinde kitabe bulunmayan yapının bölgedeki diğer kiliselerle olan üslup özelliklerinden dolayı XIX. yüzyıla tarihlendirilmesi uygundur.

Eğimli bir arazi üzerine kurulan kilise, 5.74 m. x 12.30 m. ölçülerinde tek nefli bir kilisedir (Çizim 8). Arazinin konumundan dolayı kilisenin girişi batıdan değil de güney cephenin batı köşesinden açılmıştır. Üçgen alınlıklı, yuvarlak kemerli ve kesme taştan yapılan bir girişe sahiptir. Dört yönde açılan birer mazgal pencere ile kilise aydınlatılmaya çalışılmıştır. Üzeri içten beşik tonozla kapatılan kilisenin orta bölümünde kubbe tonoz uygulaması vardır. İç mekânda taşıyıcı kullanılmamıştır. İçerisinde sıva ve süsleme yoktur. Kemerler, giriş ve köşelerde kesme taş diğer yerlerde moloz taş kullanılmıştır.

9-Demirkapı Kilisesi

Demirkapı Köyü'nün Zobah Mahallesi'ndedir (Resim 9). Üzerinde kitabe bulunmayan yapının bölgedeki diğer kiliselerle olan üslup özelliklerinden dolayı XIX. yüzyıla tarihlendirilmesi uygundur.

1250 m. yüksekliğindeki Zobah Mahallesi'nde Eğimli bir arazi üzerine kurulan kilise, 7.25 m. x 11.00 m. ölçülerinde tek nefli bir kilisedir (Çizim 9). Kayalık bir alanın düzleştirilerek kilise inşa edilmiştir. Arazinin konumundan dolayı kilisenin girişi batıdan değil de güney cephenin batı köşesinden açılmıştır. Kiliseye ulaşabilmek için kayalık alan yontularak beş basamak oluşturulmuştur. Kuzey yönün eğimden dolayı dışa açıklığı olmazken, diğer üç yönde açılan birer mazgal pencere ile kilise aydınlatılmaya çalışılmıştır. Üzeri içten iki takviye kemeri ile desteklenen beşik tonozla kapatılmış ve iç mekânda taşıyıcı kullanılmamıştır. İçerisinde sıva ve süsleme yoktur. Kemerler, giriş ve köşelerde kesme taş diğer yerlerde moloz taş kullanılmıştır.

10-Gorgodos Kilisesi

Altınpınar Torul'un 8 km. güneyindedir. Altınpınar'ın Güneşli Mahallesi'nde bulunmaktadır (Resim 10). Üzerinde kitabe bulunmayan yapının bölgedeki diğer kiliselerle olan üslup özelliklerinden dolayı XIX. yüzyıla tarihlendirilmesi uygundur.

Kilise 8.47 m. x 6.05 m. ölçülerinde tek nefli tek apsisli bir kilisedir(Çizim 10). Kiborion girişli kilisenin güneyinde tek girişi bulunmaktadır. Üzeri içten iki takviye kemeri ile desteklenen beşik tonozla kapatılan kilisenin, iç mekânında taşıyıcı kullanılmamıştır. Giriş ve apsis kısmındaki pencere açıklığı yıkılmıştır. Üzerinde sıva ve süsleme yoktur. Kemerler, giriş ve köşelerde kesme taş diğer yerlerde moloz taş kullanılmıştır.

11-Gümüştüğ/Balcılar Mahallesi Şapeli

Torul'un, Gümüştüğ Köyü Balcılar Mahallesi'nde kayalık bir alana bitişik olarak yapılmıştır (Resim 11). Üzerinde kitabe bulunmayan yapının bölgedeki diğer kiliselerle olan üslup özelliklerinden dolayı XIX. yüzyıla tarihlendirilmesi uygundur.

Şapel, 3.70 m. x 3.00 m. ölçülerinde tek nefli olarak düzenlenmiştir (Çizim 11). Batıda açılmış yuvarlak kemerli bir girişi bulunmaktadır. Üst örtüsü tamamen yıkılmıştır. Apsisi içten ve dıştan yarım yuvarlak olarak düzenlenmiş ve bir mazgal pencere açılmıştır. Şapelin kuzey cephesi kayalara yaslatıldığı için bu cephenin dışa açıklığı yoktur. Güney cephesinde iki pencere açılmış ancak pencereler günümüzde büyük ölçüde tahrip olmuştur. Şapel içerisinde süsleme bulunmamaktadır. Şapelin kapı, kemerler ve köşe taşları düzgün kesme taş malzemedendir, beden duvarları ise moloz taştan örülmüştür.

12-Gümüştüğ Balcılar Mahallesi Kilisesi

Balcılar Mahallesi'nde bulunmaktadır (Resim 12). Gümüştüğ Köyü Balcılar Mahallesi'nde yola hâkim bir yükseklikte kayalık alanın yamacına inşa edilmiştir. Üzerinde kitabe bulunmayan yapının bölgedeki diğer kiliselerle olan üslup özelliklerinden dolayı XIX. yüzyıla tarihlendirilmesi uygundur.

Çevresine bahçe duvarı örülmüş ve kuzeybatı kesimde açılan bir bahçe

kapısından kiliseye ulaşılmaktadır. 10.40 m. x 6.37 m. ölçülerinde tek nefli bir kilisedir (Çizim 12). Güney cephesinin ortasında giriş, girişin her iki yanında da birer pencere açıklığı, kuzey cephede de iki küçük mazgal açıklığı bulunmaktadır. Kilisenin batı cephesinde kapı ya da pencere açıklığı yoktur. Kilisenin üzeri içten ahşap tavanla kapatılmış, dış örtüsü ise sal taşlardan yapılmış ve orijinaldir. Apsis içten ve dıştan yarım yuvarlak olarak yapılmış, apsis yan duvarlarında beş niş açıklığına yer verilmiştir. Kilise içerisinde süsleme bulunmamaktadır. Kilise genelinde moloz taş malzeme kullanılmış, kemer ve köşe taşları ile pencerelerde düzgün kesme taş kullanılmıştır.

13-Gümüştüğ/Dere Mahallesi Şapeli

Gümüştüğ Köyü'nün Dere Mahallesi'nde bulunmaktadır (Resim 13). Üzerinde kitabe bulunmayan yapının bölgedeki diğer kiliselerle olan üslup özelliklerinden dolayı XIX. yüzyıla tarihlendirilmesi uygundur.

Dere Mahallesi'nde yerleşim birimi dışında 4.90 m. x 4.20 m. ölçülerinde dikdörtgen alan üzerine kurulmuş tek nefli bir şapeldir(Çizim 13).

Tek nefli şapelin girişi güney cephenin batı köşesinden açılmıştır. Üst örtüsüyle birlikte girişin üzeri de yıkılmıştır. Üst örtüyü taşıyan takviye kemer izleri ve konsollar görülebilmektedir. Apsis içten ve dıştan yarım yuvarlak olarak düzenlenmiştir. Apsisin solundaki duvara iki, sağ tarafındaki duvara bir niş açılmıştır. Şapelin kuzey, güney ve doğuda açılan birer mazgal penceresi bulunmaktadır. Batı ve kuzey cepheleri moloz taş diğer cepheleri kesme taşla yapılmış, şapelin içerisi sıvanmamış ancak herhangi bir tezyinat yoktur.

14-Güvemli/Kirazcık Mahallesi Şapeli

Güvemli Köyü Kirazcık Mahallesi'nde bulunmaktadır (Resim 14). Üzerinde kitabe bulunmayan yapının bölgedeki diğer kiliselerle olan üslup özelliklerinden dolayı XIX. yüzyıla tarihlendirilmesi uygundur.

Günümüze sağlam olarak ulaşan şapellerden biridir. 5.40 x 3. 58 ölçülerinde, tek nefli bir şapeldir (Çizim 14). Batıda açılmış yuvarlak kemerli bir girişi bulunmaktadır. Girişin üzerinde bir mazgal pencere açılmıştır. Şapel dıştan sal taşlarla kapatılmıştır. Apsis içten ve dıştan yarım yuvarlak olarak düzenlenmiştir. Üzeri beşik tonoz örtülü şapelin kuzeyinde üç pencere, apsisinde bir mazgal pencere bulunmaktadır. Şapel içerisinde süsleme yoktur. Şapel genelinde moloz taş malzeme, kemer ve köşe taşları ile pencerelerde düzgün kesme taş kullanılmıştır.

15-Güvemli (Havliyana) Veredon Kilisesi

Güvemli (Havliyana) Yolu üzerinde bulunmaktadır (Resim 15). Üzerinde kitabe bulunmayan yapının bölgedeki diğer kiliselerle olan üslup özelliklerinden dolayı XIX. yüzyıla tarihlendirilmesi uygundur.

Yüksek bir dağın yamacına kurulmuş 8.60 m. x 4.50 m. ölçülerinde düzenlenmiş tek nefli bir kilisedir(Çizim 15). Çevresinde yerleşim olmayan

kiliselerden biridir. Girişi güney cephenin batı köşesinden açılmış, giriş çevresindeki kesme taşlar sökülünce büyük ölçüde yıkılmış ve geniş bir açıklığa dönüşmüştür. Üzeri içten iki takviye kemeri ile desteklenen ve beşik tonozla kapatılan kilisenin iç mekânında taşıyıcı kullanılmamıştır. Apsis içten ve dıştan yarım yuvarlak olarak düzenlenmiştir. Kilise içerisinde süsleme bulunmamaktadır. Kilise genelinde moloz taş malzeme, kemer ve köşe taşları ile pencere sövelerinde düzgün kesme taş kullanılmıştır.

16-İmera Vadisi Kilisesi

İmera'nın yaklaşık 2 km. güneyinde yüksek bir dağın yamacında kurulmuştur (Resim 16). Üzerindeki kitabesinde 1885 tarihli olduğu kayıtlıdır¹¹.

Eğimli bir alan üzerine kurulmuş, 9.80 m. x 4.50 m. boyutlarında tek nefli bir kilisedir (Çizim 16). Yapının batıdan açılan yuvarlak kemerli bir girişi bulunmaktadır. Kapının üzerinde sivri kemerli bir alınlık kullanılmış ve bu alınlık içerisindeki kitabede kök boyalarla yazılmış 1885 tarihi okunmaktadır. Bölgedeki diğer kiliselerin kitabeleri günümüze ulaşamazken bu yapının kitabesinin olması oldukça önem arz etmektedir. Tek apsisli olan yapının apsisi dışa taşkın olarak yapılmış, içten ve dıştan yarım yuvarlak olarak düzenlenmiştir. Apsiste bir mazgal pencere açılmış, apsisin kuzey doğusunda iki, güney doğusunda da bir niş açılmıştır. Kilise güney duvarında açılan üç pencere, apsiste açılan pencere ve batıdaki girişin üzerinde yer verilen pencere ile iç mekân aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Kilisenin kuzeyine 4.00 m. x 2.20 m. boyutlarında bir ek yapı inşa edilmiş, bu mekânın sadece iki kemeri ayakta kalabilmiş, diğer kısımları temel seviyesinde günümüze ulaşmıştır.

Kilise girişinde siva üzerine kullanılan kök boyalardan anlaşıldığı kadarıyla iş mekânda fresko süslemenin olması muhtemeldir. Ancak günümüze ulaşabilen herhangi bir süsleme bulunmamaktadır. Kilisede kapı, pencere, taşıyıcılar, kemerler ve köşe taşları düzgün kesme taş malzemededen, beden duvarları ise moloz taştan 0.90 m. kalınlığında örülmüştür.

17-Kocadal Dörene Şapeli

Torul'un Kocadal Köyü'nde Dörene Mahallesiindedir (Resim 17). Şapelin girişi üzerine sonradan 1912 tarihi kazınarak yazılmıştır.

Günümüze sağlam olarak gelebilen şapel, yakınındaki caminin odunluğu olarak kullanılmaktadır. 5.10 m. x 5.30 m. ölçülerinde, dikdörtgen bir alan üzerine kurulmuş tek nefli bir şapeldir (Çizim 17). Girişi batıdan açılmış, yuvarlak kemerli, düz lentolu ve kesme taş malzemededen yapılmıştır. Lento üzerine tarih yazılmış, yanına birde süvari figürü oldukça basit ve özelliksiz olarak işlenmiştir. Şapel içten beşik tonoz örtü ile dıştan bölgede kullanılan saca kaplanmıştır. Apsis içten ve dıştan yarım yuvarlak olarak düzenlenmiştir. Şapel genelinde moloz taş malzeme, kemer ve köşe taşları ile pencerelerde

düzgün kesme taş kullanılmıştır.

18-Kocadal Kalis Mahallesi Şapeli

Kocadal Köyü'nde Dörene Mahallesindedir (Resim 18). Üzerinde kitabe bulunmayan yapının bölgedeki diğer kiliselerle olan üslup özelliklerinden dolayı XIX. yüzyıla tarihlendirilmesi uygundur.

Şapel, 9.83 m. x 6.30 m. ölçülerindeki tek nefli olarak düzenlenmiştir (Çizim 18). Girişi batıdan açılmış, yuvarlak kemerli, düz lentolu ve kesme taştan yapılmıştır. Ancak günümüzde bu taşların bir kısmı söküldüğü için giriş düzensiz bir açıklığa dönüşmüştür. Dikdörtgen bir alan üzerine kurulmuş ve üzeri beşik tonoz örtülmüştür. Apsis içten ve dıştan yarım yuvarlak olarak düzenlenmiştir. Apsis üzerinde bir ve güney cephede iki mazgal pencere ile iç mekân aydınlatılmaya çalışılmıştır. Şapel içerisinde sıva ve süsleme yoktur. Şapel genelinde moloz taş, kemer ve köşe taşları ile pencerelerde düzgün kesme taş kullanılmıştır.

19-Kopuz Köyü Kilisesi

Torul'un Kopuz Köyü'nün kuzeyinde dağın yamacında yapılmıştır (Resim 19). Üzerinde kitabe bulunmayan yapının bölgedeki diğer kiliselerle olan üslup özelliklerinden dolayı XIX. yüzyıla tarihlendirilmesi uygundur.

Kilise, 5.15 m. x 9.90 m. ölçülerinde tek nefli bir kilisedir (Çizim 19). Girişi kuzeyden açılan kilisenin, apsisi içten yarım yuvarlak düzenlenmiş, dıştan yarı yüksekliğe kadar dağın yamacına yaslatılmış ve toprak seviyesi üzerinde yuvarlak bir mazgal pencere açılmıştır. Apsisin her iki yanında duvar içerisine iki niş yerleştirilmiştir. Üç pencere ile dışa açılan kilisenin üst örtüsü günümüzde yıkılmış olmasına rağmen, duvar köşelerinin üst kesimlerinde, kemerlerin oturduğu konsollar görülmektedir. Moloz taştan inşa edilen kilise sıradan bir taş işçiliğine sahiptir. İçeride sıva izlerine de rastlanmamıştır. Kilisenin sadece üst örtüsünü taşıyan takviye kemerleri ile giriş kısmında düzgün kesme taş kullanılmış, diğer yerler moloz taştır.

20-Kurtdüzü Kilisesi

Torul'un Demirkapı Köyü'nün Kurt Düzü Mahallesi'ndedir (Resim 20). Üzerinde kitabe bulunmayan yapının bölgedeki diğer kiliselerle olan üslup özelliklerinden dolayı XIX. yüzyıla tarihlendirilmesi uygundur.

1440 m. yükseklikte bir mahalle içerisinde bulunan kilise günümüzde samanlık olarak kullanılmaktadır. Eğimli arazi üzerine inşa edilen kilise 8.65 m. x 5.55 m. ölçülerinde tek nefli bir kilisedir (Çizim 20). Batı cephesinin ortasında, basit ve özelliksiz bir girişe sahiptir. Apsis içten ve dıştan yarım yuvarlak olarak yapılmış, apsis yan duvarlarında niş açıklıklarına yer verilmiştir. Kilisenin üzeri içten beşik tonoz, dıştan sal taşlardan yapılmıştır. Kilise içerisinde taşıyıcı kullanılmamış ve süslemeye de yer verilmemiştir.

Kilise genelinde moloz taş malzeme, kemer ve köşe taşlarında düzgün

kesme taş diğer yerlerde moloz taş, üst örtüde sal taşlar kullanılmıştır.

21-Kuşlu Mahallesi Kilisesi

Torul'un Demirkapı Köyü'nün Kuşlu Mahallesi'nde Kurudere olarak isimlendirilen yerde bulunuyor (Resim 21). Üzerinde kitabe bulunmayan yapının bölgedeki diğer kiliselerle olan üslup özelliklerinden dolayı XIX. yüzyıla tarihlendirilmesi uygundur.

Eğimli arazi üzerine inşa edilen kilise 13.20 m. x 6.50 m. ölçülerinde tek nefli bir kilisedir (Çizim 21)¹². Kuzey cephesi tamamen yamaca dayandırılmıştır. Güney cephesinin batı köşesinde girişe yer verilmiştir. Kilisenin üzeri tamamen yıkılmış olup kalan izlerden beşik tonozla kapatılmış olduğu ve üç takviye kemeri ile de desteklendiği anlaşılmaktadır. Apsis içten ve dıştan yarım yuvarlak olarak yapılmış, apsis yan duvarlarında niş açıklıklarına yer verilmiştir. Kilise içerisinde taşıyıcı kullanılmamış ve ayriyeten süsleme de bulunmamaktadır.

Kilise genelinde moloz taş malzeme, kemer ve köşe taşlarında düzgün kesme taş diğer yerlerde moloz taş, kullanılmıştır.

22-Olucak Köyü Şapeli

Olucak Köyü'nün eski köy yerleşimi içerisinde bulunmaktadır (Resim 22). Üzerinde kitabe bulunmayan yapının bölgedeki diğer kiliselerle olan üslup özelliklerinden dolayı XIX. yüzyıla tarihlendirilmesi uygundur.

Yapı tek nefli bir şapel olarak 4.20 m. x 3. 20 m. ölçülerinde inşa edilmiştir (Çizim 22). Son derece küçük ölçülerdeki bu yapının girişi batıdan açılmış, şapelin üzeri tonozla kapatılmıştır. Beşik tonoz örtü takviye kemer ile desteklenmiştir¹³. Ancak üst örtü günümüzde büyük ölçüde yıkılmış durumdadır. Üzerinde bir pencere açılan apsis, dışa taşkın olarak yapılmış, içten ve dıştan yuvarlak olarak düzenlenmiştir.

Şapelin içerisinde fresko tekniğinde yapılmış resim izleri bulunmaktadır ki bu yapının bir mezar şapeli olarak inşa edilmiş olabileceğini düşünmekteyiz. Şapelde kapı, pencere, taşıyıcılar, kemerler ve köşe taşları düzgün kesme taş malzemededen, beden duvarları ise moloz taştan örülmüştür.

23-Övündük Köyü Şapeli

Torul'un Övündük Köyündedir (Resim 23). Köyün kuzeydoğusunda yol kenarında bulunmaktadır. Üzerinde kitabe bulunmayan yapının bölgedeki diğer kiliselerle olan üslup özelliklerinden dolayı XIX. yüzyıla tarihlendirilmesi uygundur.

Bölgedeki diğer şapellerden farklı olarak İkiz bir şapel olarak düzenlenmiştir. Şapel dıştan 7.60 m. x 8.00 m. ölçülerinde kareye yakın bir alan üzerine kurulmuştur¹⁴. Bu alan içerisinde doğu-batı doğrultusunda iki kısma ayrılmıştır. Birinci bölüm 5.90 m. x 2.75 m. boyutlarında olup çift apsisi bulunmaktadır. İkinci bölüm 5.90 m. x 2.90 m. ebatlarında tek apsislidir ve

üzeri beşik tonoz örtülüdür (Çizim 23). Girişi batıdan açılmış, yuvarlak kemerli, düz lentolu ve kesme taş malzemedan yapılmıştır. Ancak günümüzde bu taşların bir kısmı sökülüştür. Lento üzerine haç motifi işlenmiştir. Örtüsü büyük ölçüde yıkılmıştır. Şapel içerisi sıvanmış ve yer yer fresko izleri görülmektedir. Şapelde kapı, pencere, taşıyıcılar, kemerler ve köşe taşları düzgün kesme taş malzemedan, beden duvarları ise moloz taştan örülmüştür.

24-Uğurtaş Kömürcü Mevkii Şapeli

Torul'un Uğurtaş Köyü yolu üzerindedir (Resim 24). Üzerinde kitabe bulunmayan yapının bölgedeki diğer kiliselerle olan üslup özelliklerinden dolayı XIX. yüzyıla tarihlendirilmesi uygundur.

Şapel, 7.40 m. x 4.40 m. ölçülerinde dikdörtgen bir alan üzerine kurulmuş tek nefli olarak düzenlenmiştir (Çizim 24). Şapelin, girişi batıdan açılmış, yuvarlak kemerli, düz lentolu ve kesme taş malzemedan yapılmıştır. Üzeri beşik tonozla kapatılmış ve takviye kemerleri ile desteklenmiştir. Apsis içten ve dıştan yarım yuvarlak olarak düzenlenmiştir. Eğimli araziden dolayı apsis toprağa dayandırılmış, bu nedenle dışa açıklığı yoktur. Apsis içerisinde iki yuvarlak niş açılmıştır. Şapel içerisi sıvanmamış ve içerisinde süsleme yoktur. Şapelin genelinde moloz taş malzeme, kemer ve köşe taşları ile pencerelerde düzgün kesme taş kullanılmıştır.

25-Yaycılı Şapeli

Torul'un Arpalı Köyü'nün Yaycılı Mahallesi'ndedir (Resim 25). Üzerinde kitabe bulunmayan yapının bölgedeki diğer kiliselerle olan üslup özelliklerinden dolayı XIX. yüzyıla tarihlendirilmesi uygundur.

Şapel eğimli bir arazi üzerine kurulmuş 7.00 m. x 4.55 m. ölçülerinde dikdörtgen bir alan üzerine kurulmuş tek nefli olarak düzenlenmiştir (Çizim 25). Şapelin, girişi güney cephenin batısından açılmış, yuvarlak kemerli, düz lentolu ve kesme taş malzemedan yapılmıştır. Ancak günümüzde bu taşların bir kısmı söküldüğü için giriş düzensiz bir açıklığa dönüşmüştür. Üzeri beşik tonozla kapatılmış ve takviye kemerleri ile desteklenmiştir. Apsis içten ve dıştan yarım yuvarlak olarak yapılmış, içerisinde bir mazgal pencere ve iki yuvarlak niş açılmıştır. Şapel içerisi sıvanmamış ve içerisinde süsleme yoktur. Şapelin genelinde moloz taş malzeme, kemer ve köşe taşları ile pencerelerde düzgün kesme taş kullanılmıştır.

26-Yaycılı Kilisesi

Arpalı Köyü'nün Yaycılı Köyü içerisinde (Resim 26). Üzerinde kitabe bulunmayan yapının bölgedeki diğer kiliselerle olan üslup özelliklerinden dolayı XIX. yüzyıla tarihlendirilmesi uygundur.

Kilise, 12.70 m. x 7.90 m. ölçülerinde tek nefli olarak düzenlenmiştir (Çizim 26). Kuzey duvarı dışındaki diğer tüm birimleri yıkılmıştır. Kilisenin giriş, kemer ve köşe taşlarında düzgün kesme taş, diğer yerlerde moloz taş

kullanılmıştır. Yıkılan kilisenin ayakta kalan tek duvarına bitişik ahşap bir baraka yapılmıştır.

27-Yıldız Köyü Çamdibi Mevkii Kilisesi

Torul'un Yıldız Köyü Çamdibi Mevkiindedir. Üzerinde kitabe bulunmayan yapının bölgedeki diğer kiliselerle olan üslup özelliklerinden dolayı XIX. yüzyıla tarihlendirilmesi uygundur. Yıldız Köyü Çamdibi Mevkii Kilisesi, tek nefli bir kilisedir. Tek apsisli olup apsis, içten ve dıştan yarım yuvarlak olarak düzenlenmiştir. Üzeri beşik tonozla örtülmüştür. Kilisenin giriş, kemer ve köşe taşlarında düzgün kesme taş diğer yerlerde moloz taş kullanılmıştır.

28-Yıldız Köyü Çolgun Mevkii Kilisesi

Torul'un Yıldız Köyü Çolgun mevkiindedir. Üzerinde kitabe bulunmayan yapının bölgedeki diğer kiliselerle olan üslup özelliklerinden dolayı XIX. yüzyıla tarihlendirilmesi uygundur. Yıldız Köyü Çolgun mevkii Kilisesi, tek nefli bir kilisedir. Tek apsisli olup apsis, içten ve dıştan yarım yuvarlak olarak düzenlenmiştir. Üzeri beşik tonozla örtülmüştür. Kilisenin giriş, kemer ve köşe taşlarında düzgün kesme taş diğer yerlerde moloz taş kullanılmıştır.

29-Yukarı Arılı Köyü Şapeli

Torul'un Yukarı Arılı Köyü'nde bulunmaktadır (Resim 27). Üzerinde kitabe bulunmayan yapının bölgedeki diğer kiliselerle olan üslup özelliklerinden dolayı XIX. yüzyıla tarihlendirilmesi uygundur.

Günümüze sağlam olarak ulaşabilen şapellerden biridir. Eğimli bir arazi üzerine inşa edilmiştir. 11.58 m. x 7.20 m. ölçülerinde dikdörtgen bir alan üzerine kurulmuş tek nefli olarak düzenlenmiştir (Çizim 27). Şapelin, girişi batıdan açılmış, sivri kademeli kemerli, düz lentolu ve kesme taş malzemeden yapılmıştır. Girişin üzerinde bir pencere açıklığına yer verilmiştir. Üzeri beşik tonozla kapatılmış ve takviye kemerleri ile desteklenmiştir. Apsis içten ve dıştan yarım yuvarlak olarak yapılmıştır. Apsis içerisinde bir mazgal pencere ve iki yuvarlak niş açılmıştır. Şapelin güney cephesinde iki dikdörtgen pencere açılmıştır ki bu pencere şekli de bölgedeki diğer kiliselerden farklı uygulanmıştır. Kuzey cephesi araziye dayandırıldığı için pencere açılmamıştır. Şapel içerisi sıvanmış ancak sıvaları büyük ölçüde dökülmüştür. Bu nedenle sıva üzerindeki fresko izleri kısmen takip edilebilmektedir. Şapelin genelinde moloz taş malzeme, kemer ve köşe taşları ile pencerelerde düzgün kesme taş kullanılmıştır.

Tek Nefli Kale Şapeller

30-Canca (Tzanica) Kalesi Şapeli

Gümüşhane il merkezinin 2 km. kuzeybatısında Harşit Deresi'nden yaklaşık 400 m. yükseklikte, büyük bir kayalık alan üzerinde stratejik bir konumda kurulmuştur (Resim 28). Trabzon-Gümüşhane karayolunun güvenliğini sağlamak için kurulan en önemli kaledir¹⁵. Üzerinde kitabe bulunmayan şapel,

Bryer- Winfield tarafından XIV. yüzyıla tarihlendirilmiştir¹⁶.

Canca Kalesi'ne Deresi Vadisi'nden çıkılmaktadır¹⁷. Ana kaya, güneyden bir uçurum, kuzeyden derin bir vadiyle kesilmiş olup, güneyden sur duvarı bulunmamaktadır¹⁸. Kalenin doğu bölümünün kuzey köşesinde kayaların üzerine oturtulmuş küçük bir şapel bulunmaktadır. Kalenin doğu ucunda, 4.20 m. x 3.00 m. ölçülerinde tek nefli, iki katlı olarak düzenlenmiş bir şapeldir (Çizim 28). Yapı doğu-batı istikametinde düzenlenmiş, tek apsisli olup, apsiste bir mazgal pencere açılmış, batıda ise girişe yer verilmiştir. Günümüzde şapelin batı ve kuzey duvarları yıkılmış kalan duvarlar üzerinde fresko tekniğinde yapılmış Hıristiyan azizleri olduğu anlaşılan resim kalıntıları bulunmaktadır. Fresklerin sağlam halini gören Bryer- Winfield, İsa, Meryem ve melek tasvirlerinden bahsederek, bunların 1366-1367 yıllarında yapıldığını belirtmektedir¹⁹. Bu yapının yıkılan kuzey tarafının alt katında kuzey ve batı yönlerinde birer açıklığı bulunmaktadır. Şapelin köşe taşları düzgün kesme taş malzemeden, beden duvarları ise moloz taştan örülmüştür.

Tek Nefli Kaya Kiliseler

31-Camii Sağır Mahallesi (Hagio İoannes) Kaya Kilisesi

Camii Sağır Mahallesi'nde yer alan kaya kilise, şehrin kuzeyinde kayalık bir alanın içerisine inşa edilmiştir (Resim 29). Üzerinde kitabe bulunmayan yapının bölgedeki diğer kiliselerle olan üslup özelliklerinden dolayı XIX. yüzyıla tarihlendirilmesi uygundur.

Çevresine hâkim bir yükseklikte kayalık bir alanın güney ve batı kesimlerine duvar örülerek oluşturulmuştur. Kilisenin kuzey tarafı kayalık bir alanın düzleştirilmesi ile oluşturulduğu için simetrik değildir. Kilisenin iç mekânı 10.95 m. x 8.03 m. ölçülerinde olup, kuzey tarafında 2.40 m. x 4.50 m. ölçülerinde doğal kayalık bir alan ayazma olarak kullanılmıştır (Çizim 29). Bu kilisenin buraya inşa edilmiş sebebi de muhtemelen burada çıkan kaynak suyudur. Suyun çıktığı kaynak bölümünün önüne bir duvar örülerek küçük bir açıklık bırakılmıştır. Kilise bu mekânın güney tarafına moloztaş duvar örülerek tek nefli olarak yapılmıştır. Doğusuna yerleştirilen apsis yarı yüksekliğe kadar ana kayaya işlenmiş, yarından yukarıya olan kısmı ise taş ve tuğladan oluşan alması malzeme ile örülmüş ve üzeri sıvanmıştır. Bu siva üzerine halen izleri seçilebilen fresko tekniğinde yapılmış Pantokrator İsa tasviri yapılmıştır. Bu freskoların 1819-1832 yıllarında yapıldığı kaynaklarda geçmektedir²⁰. Günümüzde mevcut olmamasına rağmen güney duvarı üzerinde de aziz tasvirlerinin varlığından kaynaklarda bahsedilmektedir²¹. Üst örtüsü tamamen yıkılmış olup klan izlerden beşik tonoz örtülü olduğu anlaşılmaktadır. 1939 Erzincan depreminde büyük oranda tahrip olmuştur.

32-Çakırkaya Kilisesi Kaya Şapeli

Çakırkaya Köyü sınırları içerisinde, köyün doğusundaki 1295 rakımlı bir kaya kütlesi üzerinde yer alır (Resim 30-31). Bölgenin eski tarihli kiliselerinden

biri olduğu ve Uslu tarafından XIII-XV. yüzyıllar arasına tarihlendirmiştir²². Kaynaklarda manastırın 1848 yılında Piskopos Jeremias Georgiades tarafından yeniden kurulduğu belirtilir²³.

Kilisenin batısındaki kayalık alan içerisine 8.30 m. x 3. 50 m. boyutlarında oyularak düzenlenmiş tek nefli bir şapeldir (Çizim 30). Dışarıdan kaya basamaklarla çıkılarak ulaşılan şapelin 1.00 m. açıklığında girişi bulunmaktadır. Ancak girişin çevresi kırılmış ve orijinal şeklini büyük ölçüde kaybetmiştir. Girişin hemen önünde narteks şeklinde düşünülmüş 2.24 m. uzunluğunda bir ön mekân oluşturulmuştur. Bu alan her iki yandan 0.80 m. daraltılarak yuvarlak kemerlerle asıl iç mekândan ayrılmaya çalışılmıştır. İç mekânı aydınlatan tek açıklık güney duvarda 1.10 m. genişliğindeki penceredir. Ancak günümüzde büyük ölçüde tahrip olmuştur.

Şapelin doğu duvarına açılmış tek apsisi 2.90 m. genişliğinde ve 1.80 m. derinliğindedir. İçerisinde üç niş açıklığına yer verilmiştir. Apsis zemini şapelin ana kaya zemininden 0.20 m. yükseltilmiştir. Ayrıca kuzey doğu köşede duvardan 0.35 m. mesafede zemine 0.50 m. x 0.50 m. ölçülerinde bir kaya çukuru açılmıştır. Şapel içerisi de kilise gibi sadedir. Herhangi bir bezemeye yer verilmemiştir.

Şapelin dışında batı tarafında, kayaların yüzeyine yapılmış 10 cm. genişliğinde 5 cm. derinliğinde ve 1 3.00 m. uzunluğunda bir su kanalı yer almaktadır.

33-İkisü Kaya Kilisesi

Gümüşhane şehir merkezinin yaklaşık 4 km. batısında yüksek bir dağın yamacındadır (Resim 32-33).

İkisü Kaya Kilisesi, doğal kaya boşluklarının değerlendirilmesi ile şekillenmiş, Hıristiyan dönemine ait bir ibadet alanıdır. Kaya kilise içeriside duvar örgüsü, kapı, pencere, tonoz yada taşıyıcı yoktur. Batıdan girişi olan kademeli ve düzensiz olarak üç kat halinde yukarıya doğru yükselen kayalık bir alan içerisine şekillenmiştir (Çizim 31). Doğal kayalık bir alan içerisine düzleştirmeler yapılarak nişler açılmış ve içerisi frskolarla kaplanarak ibadet mekanına dönüştürülmüştür. Girişi zeminden 2.80 m. yükseklikteki doğal bir açıklığın ovalleştirilmesi ile oluşturulmuştur. Girişten sonraki mekanlar doğuya doğru bir uzama göstermektedir. En dar alanı batıdaki giriş kısmı 1.10m açıklığa sahip, en geniş yeri ise doğu taraftaki 2.30m genişliğindeki açıklıktır. 6.80 m. uzunluğundaki bu bölümün güney tarafı düz devam ederken, kuzey tarafında iki kaya nişi açıklığına yer verilmiştir. Ayrıca bu bölüm doğu ucunda iki kaya nişi ile sonlanmaktadır. Bunlardan doğuda bulunanı 0.90 m. açıklığa sahip 1.20 m. genişliğinde, 2.80 m. derinliğindedir. Kuzeye doğru devam nişin açıklığı da 0.90 m. olup, doğu-batı doğrultusunda düzenlenmiş ikinci bir mekana açılmaktadır. Bu mekan 2.60 m. genişliğinde, 3.50 m. uzunluğunda olup, batısındaki bağlantılar günümüzde yıkılmış olan üst kattaki ayrı bir mekana düzensiz bir çıkış sağlamaktadır. Doğusu ise 1.30 m. genişliğinde ve 1.10 m.

derinliğinde bir kaya nişi ile son bulmaktadır.

Kaya kilisesi içerisinde XIX. yüzyıla ait freskolarla kaplı olduğu kalan sınırlı alandaki fresko izlerinden anlaşılmaktadır. Freskolar üzerinde 1875, 1879, 1883, 1908, 1913 tarihleri kazınarak yazılmıştır. Yer yer aziz, melek ve haç izlerine rastlanan freskolar büyük ölçüde tahrip olmuştur. Freskolar üzerinde Grekçe olarak yazılan bazı kelimelerin harfleri seçilebilmektedir.

Değerlendirme: Erken Hıristiyanlık döneminde ortaya çıkmış ve şapel olarak adlandırılan bu küçük kiliseler, ilk dönemlerde belirli bir ailenin gömüldüğü mezarlık alanı olarak kullanıldığı gibi, aynı zamanda bir ibadet yeri olarak da kullanılmışlardır. Kiliselerde ayin esnasında kullanılacak rahiplerin giydikleri elbiseler ve ayinde kullanılacak olan litürjik eşyanın muhafaza edildiği mekânlar şeklinde de düşünülmüşlerdir. Şapelleri bazen bağımsız olarak düzenlenmiş, bazen kilise yapılarının içerisine veya yanına yerleştirilmiş, bazen de kayalar içerisine oyularak yerleştirilmiş olarak görmek mümkündür. Sarayların içerisine yapılmış saray şapelleri, kalelerin içerisine yapılanlar da kale şapeli olarak adlandırılmışlardır.

Gümüşhane ili sınırları içerisinde tek nefli olarak düzenlenmiş otuz üç şapel tespit edilmiştir. Bunlardan yirmi dokuzu bağımsız şapel, biri kale şapeli, üçü de kaya oyulmuş şapeldir.

Bölge şapellerinin geneli üzerinde tarih yoktur veya günümüze ulaşmamıştır. Bunlardan sadece İmera Vadisi Kilisesi üzerinde 1885 tarihli olduğu tespit edilebilmiş, bir de Kocadal Dörene şapelin girişi üzerine sonradan kazınarak yazılmış 1912 tarihi görülmüştür. Bunun dışındaki şapellerde yazıtlar karşılaşılmamıştır. Bölgedeki şapellerin tamamı tek nefli olarak inşa edilirken, sadece Torul'un Övündük Köyündeki şapel ikiz bir şapel olarak düzenleniş ile farklılık göstermektedir. Bölgedeki bağımsız şapellerin tümü tek katlı olarak yapılmıştır. Doğu-batı istikametinde, tek nefli ve küçük ölçülerde düzenlenen bu yapıların üzeri beşik tonozla kapatılmış, tonozlar takviye kemerleri ile desteklenmiştir. Tüm şapellerde yuvarlak kemer kullanılırken, şapellerin hiçbirinin üzerinde kubbe kullanılmamıştır. Kilise ve şapellerde apsisler doğuyu gösterirler ve genel olarak yarım daire şekilde düzenlenirler, üstten yarım kubbe şeklinde tonozla kapatılırlar ve içerisinde genellikle küçük nişler açılır. Gümüşhane şapellerinin apsisleri dışa taşkın olarak yapılmış, içten ve dıştan yuvarlak olarak düzenlenmişlerdir. Genellikle tek apsisli olup, apsislerinde bir pencere açılmıştır. Şapellerin, girişi genellikle batıdan açılmış, bazılarında ise güneybatı köşeye açılmıştır. Cebeli Köyü Karaca Mahallesi Şapeli, Demirkapı Kayadibi Şapeli, Demirkapı Kilisesi, Gorgodos Kilisesi, Gümüştüğü Balcılar Mahallesi Kilisesi, Gümüştüğü Dere Mahallesi Şapeli, Güvemli Veredon Kilisesi, Kuşlu Mahallesi Kilisesi, Yayılcı Şapeli olmak üzere dokuz şapelin girişleri güneybatıdan açılmıştır. Girişler yuvarlak kemerli, düz lentolu ve kesme taş malzemenle yapılmıştır. Köşelerde kesme taş, diğer yerlerde moloz taş malzeme kullanılmıştır. Bu kiliselerin yakın benzerlerine hem plan düzenlemesi hem de malzeme ve teknik olarak Trabzon ve çevresinde rastlamak

mümkündür²⁴.

Kilise içerisinde fresko tekniğinde resim yapma bir gelenektir. Hıristiyan dini konularının İsa başta olmak üzere, Meryem, Vaftizci Yahya, Melekler, İncil yazarları, Azizler ve Hıristiyan konuları tüm kiliselerde işlenen tasvirler arasındadırlar. Fresko, diğer resim sanatlarına göre daha kolay ve ucuz bir teknik olması ve kısa sürede yapılıyor olmasından dolayı yaygın bir şekilde yapılmalarına sebep olmaktadır. Ancak bu resimler sağlıklı ortamlarda bulunmaz iseler kısa sürede tahrip olurlar. Cebeli Köyü Karaca Mahallesi Şapeli, Cebeli Köyü Karaca Mahallesi (Masura) Şapeli, Demirkapı Kayadibi Şapeli, İmera Vadisi Kilisesi, Olucak Köyü Şapeli, Övündük Köyü Şapeli, Yukarı Arılı Köyü Şapeli, Camii Sağır Mahallesi (Hagios İoannes) Kaya Kilisesi, İkisü Kaya Kilisesi ve Canca (Tzanica) Kalesi Şapeli'nde fresko kalıntıları tespit edilebilmiştir. Ancak büyük bir kısmı doğa şartlarından dolayı tahrip olmuş, kısmen günümüze ulaşabilmişlerdir.

Gümüşhane'de stratejik konumundan dolayı çok sayıda kale ve gözetleme kulesi inşa edilmiştir. Bunlardan sadece Canca Kalesi içerisinde şapel kalıntısı tespit edilmiştir. Canca (Tzanica) Kalesi şapeli Gümüşhane'deki iki katlı olarak düzenlenmiş tek şapel örneğidir. Ayrıca en erken tarihli olanlarından biridir. Diğer şapeller XIX. yüzyıl yapıları iken bu şapel XIV. yüzyıl yapısı olarak diğerlerinden daha erken tarihlidir. Malzeme ve teknik olarak da kalenin duvarları bir uyum içerisinde.

Gümüşhane'deki Camii Sağır Mahallesi (Hagios İoannes) Kaya Kilisesi ve Çakırkaya Kilisesi Kaya Şapeli uzunlamasına dikdörtgen planlı olarak düzenlenmişlerdir. Çakırkaya düzgün ve kaliteli işçiliğe sahip bir kaya şapeldir. İçerisinde fresk yoktur. Hagios İoannes Kaya Kilisesi'nin kuzey duvarı örülerek yapılmış, diğer kısımları doğal kayanın düzleştirilmesi ile oluşmuştur. İkisü Kaya Kilisesi diğerleri kadar itinalı bir iç mekâna sahip değildir. Ancak içerisi tümünden freskolarla kaplanarak bu eksiklik giderilmeye çalışılmıştır.

Kaynakça

- ¹ ÇİĞDEM, S. 2008, Gümüşhane Bölgesinin Tarih ve Arkeoloji Araştırmaları, Erzurum, s.18.
- ² HONİGMAN, E.1970, Bizans Devletinin Doğu Sınırı (Çev. F.İŞİLTAN) İstanbul, s.52.
- ³ DARKOT, B., "Karahisar" Mad., İslam Ansiklopedisi, C.VI, İstanbul, 1993, s.280.; USLU, G.A.,1991, "Gümüşhane'nin Tarihçesi ve Turistik Değerleri" Geçmişte ve Günümüzde Gümüşhane Sempozyumu (13-17 Haziran 1990) Ankara, s.141-149.
- ⁴ BRYER, A. - WINFIELD, D.,1985, The Byzantine Monument and Topography of the Pontus, Washington, D.C., s. 314.
- ⁵ RUNCİMAN, S., 1987, Haçlı Seferleri Tarihi III, (Çev.F.İŞİLTAN) Ankara, s.108-112.; OSTROGORSKY, G.,1986, Bizans Devleti Tarihi, (Çev.F.İŞİLTAN) Ankara, s.387-416.
- ⁶ ÇADIRCI, M.,1991, Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları, Ankara, s.32-365.

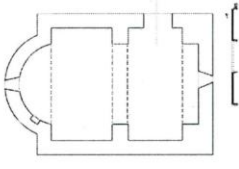
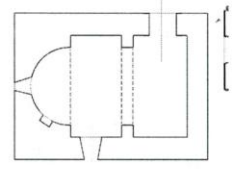
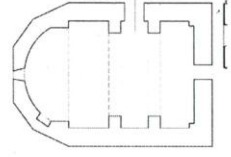
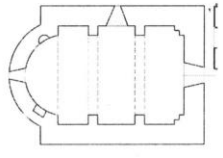
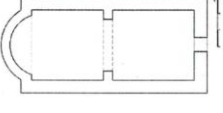
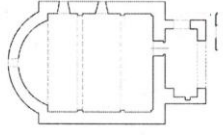
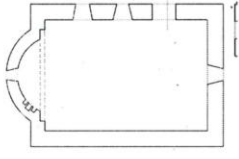
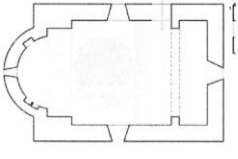
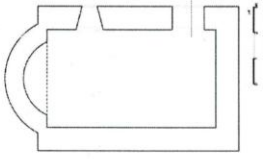
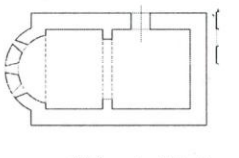
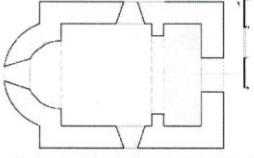
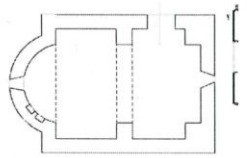
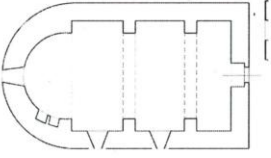
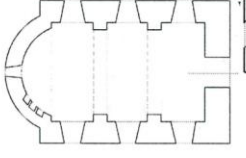
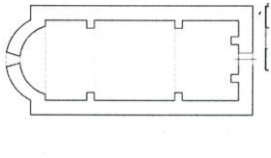
- ⁷ TUNCEL, M., 1996, "Gümüşhane" Mad. TDV. İslâm Ansiklopedisi, C.14, İstanbul, s.274.
- ⁸ Bir zamanlar bölgede, Rumlar içerisinde Gromtsi denilen bir zümrenin yarı Hıristiyan, yarı Müslüman oldukları belirtilmektedir. Bunların kalben tam bir Hıristiyan gibi ibadet ettikleri, zahiren ise Müslüman gibi davrandıkları, icabında namaz kıldıkları ve bunun nesilden nesile değişmediği ifade edilmektedir. BIJİŞKYAN, P.M., 1969, Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası 1817-1819, (Terc eve Notlar: Hrand D. ANDREASYAN), İstanbul, s.59.
- ⁹ ÇİĞDEM, S.-ÖZKAN, H.-YURTTAŞ, H., 2004, "2002 Yılı Gümüşhane ve Bayburt İlleri Yüzey Araştırması" Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü 21. Araştırma Sonuçları Toplantısı, C. II, (26-31 Mayıs 2003 Ankara), Ankara, s. 285-300.
- ¹⁰ ÇİĞDEM, S.-ÖZKAN, H.-YURTTAŞ, H., -ÖZTÜRK, N., 2005, "2004 Yılı Gümüşhane Yüzey Araştırması" Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü 23. Araştırma Sonuçları Toplantısı, C. II, (30-Mayıs-03 Haziran 2005 Antalya), Ankara, s. 57-70.
- ¹¹ ÖZKAN, H., 2003, "Gümüşhane Krom Vadisi Kiliseleri", Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, S. 31, C.3, Erzurum, s. 115-139.
- ¹² ÖZKAN, H., 2006, "Gümüşhane Yüzey Araştırmasının Ara Değerlendirmesi ve 2004 Yüzey Araştırması", IX. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu (21-23 Nisan 2005 Erzurum), Erzurum, s. 361-368.
- ¹³ ÖZKAN, H., 2004, "Gümüşhane/St. John Prodromos Manastırı (İmera Manastırı) ve Olucak Köyü Kiliseleri", 60. Yaşında Fahri Işık'a Armağan Anadolu'da Doğdu, İstanbul, s. 567-584.
- ¹⁴ ÇİĞDEM, S.-ÖZKAN, H.-YURTTAŞ, H., -ÖZTÜRK, N., 2005, "2004 Yılı Gümüşhane Yüzey Araştırması" Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü 23. Araştırma Sonuçları Toplantısı, C. II, (30-Mayıs-03 Haziran 2005 Antalya), Ankara, s. 57-70.
- ¹⁵ ÇİĞDEM, S. 2008, Gümüşhane Bölgesinin Tarih ve Arkeoloji Araştırmaları, Erzurum, s.60.
- ¹⁶ BRYER, A. - WINFIELD, D., 1985, The Byzantine Monuments and Topography of the Pontus I, Dumbarton Oaks Studies 20, Washington, s. 310.
- ¹⁷ BRYER, A. - WINFIELD, D., 1985, s. 309 Bryer- Winfield kalede ikinci bir şapelin tanıtımını da yapmışlardır.; USLU, G.A., 1980, Gümüşhane ve Çevresi Tarihi-Sanat Eserleri, İstanbul, s. 15; SINCLAIR, T.A., 1989, Sinclair, Eastern Turkey An Architectural and Archeological Survey Vol. II, London, s. 125.
- ¹⁸ EVLİYA ÇELEBİ, 1999, Seyahatnamesi, (Yapı Kredi Yayınları) İstanbul, s.173; ÇİĞDEM, S.-ÖZKAN, H.-YURTTAŞ, H., 2004, "2002 Yılı Gümüşhane ve Bayburt İlleri Yüzey Araştırması" 21.AST 2 (26-31 Mayıs 2003 Ankara), Ankara, s. "2002 Yılı Gümüşhane ve Bayburt İlleri Yüzey Araştırması", Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü 21. Araştırma Sonuçları Toplantısı, C. II, Ankara, s. 167-178.
- ¹⁹ BRYER, A. - WINFIELD, D. 1985, The Byzantine Monument and Topography of the Pontus, Washington, D.C., s. 309
- ²⁰ USLU, G.A., 1980, Gümüşhane ve Çevresi Tarihi-Sanat Eserleri, İstanbul, s. 9.
- ²¹ Bu figürlerin birisinin Aziz Hermogenes olduğunu ve elinde yuvarlak planlı bir yapının maketini tuttuğunu belirtir. Ayrıca İsanın doğum sahnesinin (Genesis) kısmen izlerinin olduğunu, Aziz Simeon tasvirinin yapıldığını ve Hz.İsa'nın din adamlarıyla

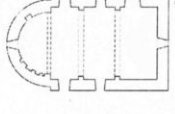
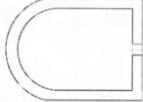
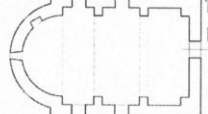
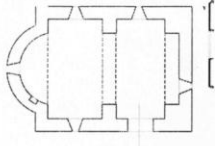
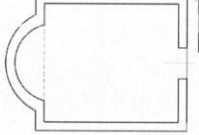
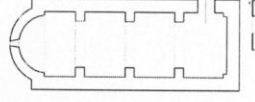
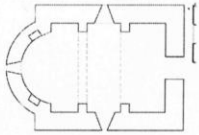
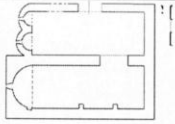
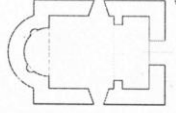

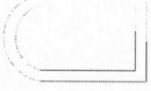
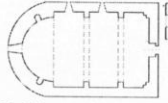
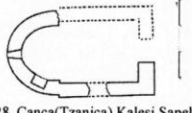

münakaşası ve Sameryalı Kadınla kuyu başındaki sohbetinin gösterildiğinden bahseder. 1980 yılında yapılan bu çalışmada gözlenen bu kompozisyonlar günümüzde bu duvarın büyük ölçüde yıkılmış olması ve toprak altında kalmasından dolayı bu resimler tespit edilememiştir: USLU, G.A.,1980, *Gümüşhane ve Çevresi Tarihi-Sanat Eserleri*, İstanbul, s. 9.

²² USLU, G.A.,1980, *Gümüşhane ve Çevresi Tarihi-Sanat Eserleri*, İstanbul, s. 90.

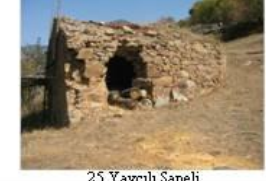

²³ 1985 yılında Karadeniz Bölgesi'nde kapsamlı bir araştırma gerçekleştiren A. BRYER - D. WINFIELD Ortaçağ manastırı olabileceği söylenen bu manastırın yeni kuruluşundan bahseder. BRYER, A. - WINFIELD, D.,1985, *The Byzantine Monument and Topography of the Pontus*, Washington, D.C.,s. 170.

²³ BALLANCE,S.,1960, "The Byzantine Churches of Trebizond" *Anatolian Studies* C.X., London, s.152-153.

		
1. Altınpınar Güneşli Mahallesi Şapeli	2. Cebeli Köyü Karaca Mahallesi Şapeli	3. Cebeli Köyü Karaca Mahallesi (Masura) Şapeli
		
4. Cebeli Köyü Loria Şapeli	5. Demirkapı Hıdırellez Mahallesi Şapeli	6. Demirkapı Hıdırellez Mahallesi Kilisesi
		
7. Demirkapı Kayadibi Şapeli	8. Demirkapı Kayadibi Kilisesi	9. Demirkapı Kilisesi
		
10. Gorgodos Kilisesi	11. Gümüştuğ/ Balçılar Mahallesi Şapeli	12. Gümüştuğ/ Balçılar Mahallesi Kilisesi
		
13. Gümüştuğ/ Dere Mahallesi Şapeli	14. Güvemli/ Kirazcık Mahallesi Şapeli	15. Güvemli (Havliyana) Veredon Kilisesi

 <p>16. İmera Vadisi Kilisesi</p>	 <p>17. Kocadal Dörene Şapeli</p>	 <p>18. Kocadal Kalis Mahallesi Şapeli</p>
 <p>19. Kopuz Köyü Kilisesi</p>	 <p>20. Kurtüzü Kilisesi</p>	 <p>21. Kuşlu Mahallesi Kilisesi</p>
 <p>22. Olucak Köyü Şapeli</p>	 <p>23. Övündük Köyü Şapeli</p>	 <p>24. Uğurtaş Kömürcü Mevkii Şapeli</p>
 <p>25. Yayıcı Şapeli</p>	 <p>26. Yayıcı Kilisesi</p>	 <p>27. Yukarı Arılı Köyü Şapeli</p>
 <p>28. Canca(Tzanica) Kalesi Şapeli</p>	 <p>29. Camii Sağır Mahallesi (Hagios Ioannes) Kaya Kilisesi</p>	 <p>30. Çakırkaya Kilisesi Kaya Şapeli</p>
	 <p>31. İksu Kaya Kilisesi</p>	

		
1. Altınpınar Güneşli Mahallesi Şapeli	2. Cebeli Köyü Karaca Mahallesi Şapeli	3. Cebeli Köyü Karaca Mahallesi Şapeli
		
4. Cebeli Köyü Loria Şapeli	5. Demirkapı Hıdırellez Mahallesi Şapeli	6. Demirkapı Hıdırellez Mahallesi Kilisesi
		
7. Demirkapı Kayadibi Şapeli	8. Demirkapı Kayadibi Kilisesi	9. Demirkapı Kilisesi
		
10. Gorgodos Kilisesi	11. Gümüştuğ/Balcılar Mahallesi Şapeli	12. Gümüştuğ/ Balcılar Mahallesi Kilisesi
		
13. Gümüştuğ/Dere Mahallesi Şapeli	14. Güvenli/ Kirazlık Mahallesi Şapeli	15. Güvenli (Havliyana) Veredon Kilisesi

 <p>16. İmera Vadisi Kilisesi</p>	 <p>17. Kocadal Dörene Şapeli</p>	 <p>18. Kocadal Kalis Mahallesi Şapeli</p>
 <p>19. Kopuz Köyü Kilisesi</p>	 <p>20. Kurtüzü Kilisesi</p>	 <p>21. Kuşu Mahallesi Kilisesi</p>
 <p>22. Ohcak Köyü Şapeli</p>	 <p>23. Övündük Köyü Şapeli</p>	 <p>24. Uğurtaş Kömürü Mevki Şapeli</p>
 <p>25. Yayıncı Şapeli</p>	 <p>26. Yayıncı Kilisesi</p>	 <p>27. Yukarı Arılı Köyü Şapeli</p>
 <p>28. Canca(Tzarica) Kalesi Şapeli</p>	 <p>29. Camii Sağır Mahallesi (Hagios Ioannes) Kaya Kilisesi</p>	 <p>30. Çakırkaya Kilisesi Kaya Şapeli</p>
 <p>31. Çakırkaya Kilisesi Kaya Şapeli</p>	 <p>32. İkisu Kaya Kilisesi</p>	 <p>33. İkisu Kaya Kilisesi</p>